

керуватися не критерієм «узвичаєне слово в українській мові», а історичною традицією і фонетичною та морфологічною системою української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурячок А.А. Про концепцію нової (остаточної) редакції українського правопису / Бурячок А.А. // Український правопис : так і ні. Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова»: Довіра, 1997. – С. 26–30.
2. Вихованець І. Визначальний принцип українського правопису / Вихованець І. // Український правопис : так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова» : Довіра, 1997. – С. 175–177.
3. Волощак С. Проблеми транслітерації французьких антропонімів в українській мові / Волощак С. // Український правопис : так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова» : Довіра, 1997. – С. 146–148.
4. Городенська К.Д. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / К.Д.Городенська / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць / відп. редактор М.Я.Плющ. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – [випуск 5.]. – С. 3–7.
5. Єрмоленко С.Я. Зміни закономірні, поступові, але не революційні / Єрмоленко С.Я. // Український правопис : так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова» : Довіра, 1997. – С. 44–47.
6. Зорівчак Р.П. Правопис слів іншомовного походження / Зорівчак Р.П., Медвідь О.С., Теплий І.М., Бреславська О.С. // Український правопис : так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова» : Довіра, 1997. – С. 138–142.
7. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н.Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. –336 с.
8. Лесів М. Про правопис треба говорити спокійно / М.Лесів // Наше слово. –1996. – № 41 (2046). –13 жовтня. – С. 9.
9. Лисиченко Л.А. Зауваження щодо нової редакції «Українського правопису» / Лисиченко Л.А. // Український правопис : так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова» : Довіра, 1997. – С. 156–157.
10. Німчук В.В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія г / В.В.Німчук. – «Мовознавство», 1990. – № 6. – 1991. – С. 15–20.
11. Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.ст. / В.В.Німчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2002. –116 с.
12. Пономарів О.Д. Пропозиції до нової редакції «Українського правопису» / Пономарів О.Д. // Український правопис : так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова» : Довіра, 1997. – С. 79–81.
13. Ужченко В.Д. Деякі рекомендації до нової редакції «Українського правопису» / Ужченко В.Д. // Український правопис : так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова» : Довіра, 1997. – С.160–163.
14. Чучка П.П. З приводу підготовки нової редакції «Українського правопису» / Чучка П.П. // Український правопис : так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова» : Довіра, 1997. – С. 26–30
15. Штець М. Пропозиції словацьких українців до підготовки нової редакції «Українського правопису» / Штець М. // Український правопис : так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису» / ред. упоряд. О.О.Тараненко. – К. : УНВЦ «Рідна мова» : Довіра, 1997. – С. 30–34.

В статье проанализированы разные взгляды на применение буквы г в современном украинском языке, о несоответствии правил правописания современному украинскому языку и новым гражданским требованиям, взгляды противников радикальных изменений в действующих правописных нормах.

Ключевые слова: буквы г и ґ, г и h, фонемы [г] и [r], [g] и [h], «Український правопис», иностранные слова, украинские лексемы.

Different views of scientists concerning the usage of “r” were analyzed in the article. Also it was described some thoughts concerning unadaptation of the Ukrainian orthography rules to a modern condition of the Ukrainian literary language and the new social requirements. It was given some arguments of the opponents of the valid orthographical standards radical renovation.

Key words: letter “r” and “r”, “g” and “h”, phonemes [r] and [r], [g] and [h], the Ukrainian orthography, words belonging to another language, properly Ukrainian lexemes.

УДК 811.161.2'27(001.11)

С.П. Гіряк

РОМАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ ПРО РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ЧИННИКА У СТАНОВЛЕННІ Й РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті розкрито зміст поняття «літературна мова» у концепції Р. Смаль-Стоцького; висвітлено позицію вченого щодо ролі соціального чинника у становленні та розвитку української мови, проаналізовано мову як «соціально-психічне явище», яке постійно видозмінюється й спричиняє як розвиток самої мови, так і народу (її носія); схарактеризовано історичні умови регіонального функціонування української мови в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: мова, літературна мова, соціальна група, інтелігенція, Галичина.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Проблема соціальної диференціації мови має давні традиції у світовій лінгвістиці. Вагомий внесок у розвиток і становлення цієї мовознавчої науки здійснили І. Бодуен де Куртене, А. Мейє, Ф. де Сосюр, А. Сеше, Ш. Баллі, Ф. Боас, Е. Сепір, Ж. Вандрієс, В. Матезіус, Б. Гавранек, Й. Вахек, Т. Фрингс, Л. Щерба, О. Швейцер, Л. Нікольський, Р. Шор, Є. Поліванов, Б. Ларін, В. Жирмунський, Л. Якубинський, М. Петерсен, В. Виноградов, Г. Винокур, О. Шахматов, М. Бахтін, О. Леонтьєв, В. Ярцева й інші вчені.

Беззаперечні досягнення вітчизняних учених у розвитку та становленні цієї науки в Україні, серед них: О. Потебня, Ю. Шевельов, І. Дзюба, Св. Караванський, В. Русанівський, В. Брицин, Ю. Жлуктенко, Л. Масенко, Л. Ставицька, О. Ткаченко, В. Радчук, Г. Мацюк, С. Єрмоленко, Я. Радевич-Винницький, В. Іванишин, О. Демська-Кульчицька, О. Данилевська, Н. Шумарова, В. Хмелько, В. Демченко й інші.

Мова завжди була і залишається чинником ідентифікації народу. Вона розвивається в суспільстві і не може існувати без людей, які сприяють її розвитку та становленню на різних історичних етапах. Саме тому філософи, філологи, історики, громадсько-політичні діячі різних історичних періодів так докладно аналізували особливості розвитку мовної, культурної, політичної, економічної ситуації, яка склалася на різних українських землях (Наддніпрянщині, Слобожанщині, Галичині та Надсянні).

Кінець XIX – початок XX століть – це період широкого застосування і використання української мови в різних ділянках літературної, наукової та просвітницької діяльності. Крім просторічної народної лексики, до літературної мови входять елементи мови різних соціальних груп, однак саме інтелігенція збагачує лексичний склад української мови науковою термінологією, абстрактною лексикою, впливає на розвиток функціональних стилів української мови, а тому можемо говорити про диференціацію мови, у її синхронному аспекті, що визначається *регіональними, соціальними й ситуативними чинниками*.

Саме на межі XIX – XX ст. у Галичині літературна мова набула вже чи не основної своєї ознаки – поліфункціональності. Освічена верства (інтелігенція) по обидва боки кордону активно спілкувалася, спільно займалася видавничою та науковою діяльністю, отож, саме завдяки тісним зв'язкам Східної і Західної інтелігенції, відбулося формування нової української літературної мови на основі регіональних її варіантів.

Стаття безпосередньо пов'язана з комплексною науковою проблемою кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі ДДПУ ім. І. Франка «Українська мова й мовлення: історія, сучасний стан, проблеми розвитку» та плановою темою відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України «Вплив соціодинаміки на систему та структуру мови: тенденції мовних змін».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вивчення проблеми і на які спирається автор.

Із праць з обраної сфери особливу увагу привертають наукові розвідки Р. Смаль-Стоцького, зокрема праця вченого «Українська мова в Советській Україні» [5], що вийшла друком у 1936 році у Варшаві як XXXIV том «Праць Українського Наукового Інституту», і яка, як зауважує її автор у передмові до другого видання, з'явилася з метою «оборони української і всіх інших немосковських мов» учений схарактеризував основні етапи розвитку української літературної мови (переслідування української мови Москвою, українську мову в часі світової війни, особливості розвитку мови в період революції та віднови української державності, а також інші, не менш важливі, етапи розвитку української мови в Советській Україні).

Актуальність нашого дослідження вбачаємо у тому, що системний аналіз мови як соціального явища у названому дослідженні Романа Смаль-Стоцького дасть нам змогу окреслити особливості розвитку української літературної мови кінця XIX – першої половини XX ст., розкрити зміст поняття «літературна мова» та роль освіченої верстви у мовотворчих процесах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Мета нашої розвідки – розкрити особливості функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX століть, окреслити зміст поняття «літературна мова» у концепції Р. Смаль-Стоцького. Відтак перспективи нашого дослідження вбачаємо у тому, що вивчення історичних умови регіонального функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст., зокрема на західноукраїнських землях, матимуть принциповий вплив на розуміння історії розвитку української літературної мови, а також дозволять окреслити роль інтелігенції у мовотворчих процесах.

Представники тих чи інших соціальних груп використовують різні одиниці мови відповідно до своїх потреб та інтересів. Одні слова й вирази вони вживають більш активно, іншим можуть надавати нових значень, іноді протилежних загальноприйнятим, а від використання окремих вони загалом утримуються. Такі відхилення, які зустрічаються на усіх мікролінгвістичних рівнях, у тому числі і в лексиці, можуть об'єднуватися в *соціальний діалект*. Саме з цих відхилень утворюється нова норма, що характерна для певної соціальної групи носіїв мови. Специфічні особливості у вимові, відступ від стандарту у реалізації

фонем, особливі лексичні засоби та семантичні значення, своєрідна реалізація граматичних структур можуть бути зведені на основі їх специфіки та частотності використання в єдину систему, характерну для окремої групи мовців, у нашому випадку, освіченої верстви – галицької інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Засадничою прикметою мови є те, що мова *явище соціальне*. Тобто, зазначає Р. Смаль-Стоцький, «до мови треба що-найменше двох істот, того, що говорить, і того, що слухає, сприймає, розуміє. [...] Саме той духовий міст, перекинений від одної відокремленої істоти до свідомості другої, ця виміна думок, – це й є мова»¹ [5, 5]. Мовний зв'язок, на думку вченого, виникає за допомогою мовних знаків, які здатні викликати уявлення, ідеї, поняття, почуття, а тому там, де є розуміння мовних знаків, є мова. Без розуміння мови немає мови взагалі.

Р. Смаль-Стоцький стверджує, що кожна мова розпадається на більшу чи меншу кількість говорів, які, у свою чергу, знову поділяються на велике число підговорів (наріч). Говори й підговори різняться між собою на фонетичному й морфологічному рівнях, тоді як вирішальними чинниками, які впливають на розвиток мови, були і залишаються політичні, економічні та релігійні умови, що виникають у певний історичний період розвитку народу. «Політичні, економічні та релігійні осередки завжди впливали на своє оточення, робили свій говір *міродатним* та поширювали його» [5, 10]. Водночас учений вказує на той факт, що окремі міста, містечка, а то й села й родини мають свої «підговори», свої окремі говіркові прикмети, а відтак будь-яка мова є перш за все явищем *соціально-психічним* [5, 10].

На мову, її розвиток та функціонування впливають як «посередні» чинники (земля, тваринний і рослинний світ, тобто географічні умови життя людей, які надають мові народу своєрідний ритм), так і окремі соціальні явища. Окреслені чинники сприяють тому, що «всякий мовний обшир розпадається-різничкується не тільки на говори вшир, але й насторч. Це різничкування витворює людська суспільність, у якій та мова живе, бо без неї ніяка мова немислима» [5, 11]. Такий різновид мовних особливостей Р. Смаль-Стоцький називає «становими піднаріччями» (соціальними говорами), що тісно пов'язані з утворенням соціальних груп, які різняться між собою лексичними одиницями і фразеологією.

Кожна мова має соціальні діалекти, які безпосередньо залежать від соціальної палітри суспільства. Ось як про це пише Р. Смаль-Стоцький: «Своєрідні підговорові прикмети мають священники та дяки, правники і канцеляристи, селяни та робітники (мовні окремішності робітників залежать від роду їх праці). Своєрідні прикмети має мова торговців, моряків, вояків, мисливців та рибалок. Ба, навіть кобзарі та лірники, й ті витворили в нас свої станові підговорові прикмети. В деяких краях учні й студенти теж говорять своєрідними підговорами. Нарешті в самім долі маємо широко розвинений підговір волоцюг та злодіїв, а на самій горі – мову поетів, письменників, журналістів. В широкому розумінні можна сказати, що *всяка окремішня група суспільності дістає з часом своєрідне обличчя та своєрідні духові прикмети, які витворюють її станове піднаріччя, де, як у дзеркалі, відбивається зацікавлення й фах даної групи – стану*» [5, 11].

Таким чином можемо стверджувати, що будь-яка соціальна група з часом набуває своєрідних ознак і витворює свою – фахову мову, у якій, як у дзеркалі, відображаються соціальні інтереси й професійні ознаки цієї суспільної верстви. Слід також зауважити, що представники різних соціальних груп опановують не лише мову своєї соціальної групи, а й мовні особливості інших суспільних верств населення, з якими безпосередньо контактують і зближені у процесі своєї діяльності. Для того, щоб зрозуміти мовні особливості певного «мовного обширу» слід враховувати наступні два закони, яким, наголошує Р. Смаль-Стоцький, підпорядковане життя мови: «Перший закон – це могутній гін до різничкування мови на говори, наріччя й піднаріччя; другий закон протидіє першому й виявляється у змаганні до єдності, до спільності, до витвору з піднаріч підговорів, а з підговорів – говорів» [5, 12].

Отож мова, що розвивається в межах цих двох основних соціальних законів, з одного боку сприяє поділу громади, народу на окремі групи, а з іншого – об'єднує людей у групи, спільноти, громади, народ. Саме завдяки тому, що у житті мови є динаміка, оцей «*безнастанний рух*» носіїв різних говорів і наріч, ці говори, наріччя, територіальні й соціальні діалекти й інші, що суттєво різняться між собою, згодом роблять усе для того, щоб мова стала об'єднуючим чинником і засобом порозуміння різних представників одного народу. Представники окремих територіальних груп (діалектів), різних соціальних прошарків суспільства об'єднують свої зусилля в ділянці мовотворення і витворюють єдиний мовний стандарт, який, як ми вже зауважували, з плином часу і під впливом суспільно-політичних, економічних, культурно-просвітницьких та інших чинників знову змінюється.

Аналіз лінгвосоціального розвитку мови дає змогу Р. Смаль-Стоцькому стверджувати, що народ, який говорить «спільною мовою, складався і складається з *двох шарів суспільності, які перерізують усякі*

¹ У цитатах правопис і стиль автора збережено.

підговори та говори її. Це є шар *нижчої й вищої культури* даної мовної громади-суспільності. А ці шари у своїм корені зв'язані не так із певним матеріальним добробутом, як передовсім із *духовими* талантами одиниць. Отак маємо справу властиво з шаром *творчим* у житті, що складається з енергійних, волевих, активних одиниць, і шаром – пасивним, нездібним, нетворчим» [5, 13]. Саме говір вищого, культурного прошарку народу, що утворює культурні, політичні, релігійні осередки в краю, – наголошує Р. Смаль-Стоцький, – «той говір, говорений і писаний, поширюється і стає з часом *літературною мовою всього краю-народу*. Ось у цьому процесі й є *колиска* всякої літературної мови нашої доби» [5, 13].

Важливими чинниками розвитку і становлення літературної мови були друкарська справа, державна влада (князі, канцелярії, суди, військо, церква, школа), однак, як тільки з'являється *«геніальна творча особистість»*, вона відразу стає *«справжньою вирішальною силою в розвитку літературної мови»* [5, 14]. Мовленнєва діяльність творчої особистості здатна впливати на мовлення представників різних соціальних груп, у тому числі й нижчих верств населення, а це всезагальне поширення й використання згодом призводить до створення літературної мови, яка поширює свій вплив на всю «націю-державу» і стає мовою культури й літератури. Сказане дає підстави Р. Смаль-Стоцькому стверджувати, що «літературна мова тримається, як тонка плівка на поверхні даного мовного обширу, та під нею продовжують собі своє власне життя говори, наріччя й піднаріччя» [5, 14].

Неабияке значення для розвитку літературної мови має факт використання її службовцями, державною владою. Оскільки українці в Австро-Угорській монархії на Східній Галичині все ж мали змогу входити до державних органів, то й українська (русинська) мова, як і німецька, угорська, чеська, польська, хорватська, словенська, італійська, румунська була визнана за державну.

Мова (державна мова) – це вагомий чинник усвідомлення цілісності народу. Важливим для розвитку і становлення мови (її літературної форми) є говір столиці, адже саме тут знаходиться державна влада і державні установи краю. На створення єдиного мовного стандарту мають безпосередній вплив школа, церква, військо, преса, театр. Оскільки Львів (на межі XIX – XX століть) був столицею Східної Галичини, то й мовні особливості представників його провідної верстви – *галицької інтелігенції* – лягли в основу творення західноукраїнського варіанта літературної мови. Р. Смаль-Стоцький констатує: «Літературна мова – є витвір, яким говорить не весь народ, а тільки певна культурна верства, численно менша від тих широких мас, що вживають своїх місцевих говорів для порозуміння» [5, 16].

Важливою (у контексті нашого дослідження) є заувага вченого: «Гострої грانیці між літературною мовою й говорами властиво немає. Між мовою чисто-літературною й говорами та підговорами стоїть мова щоденного вжитку культурного середняка, що в одну і другу сторону має свої місцеві переходи» [5, 16]. У великих містах відбувається активний рух духовних і мовних взаємин як між окремими людьми, так і представниками різних соціальних груп, а тому говори великих міст (столиць) різняться соковитістю образів, окремими звуковими особливостями.

Літературна мова (за Р. Смаль-Стоцьким) має різні стилі (сфери) вживання: *святковий стиль*, що використовується в театрі, церкві, школі; *товариський стиль*, яким послуговуються у щоденному спілкуванні культурні групи; *дружній стиль*, що вживається під час приятельської розмови, коли часто вживаними є діалектизми.

Однак носії говорів, соціальних діалектів, різних мовних стилів літературної мови постійно взаємодіють між собою, у результаті цих взаємовпливів до літературної мови потрапляють окремі слова й фразеологізми з народної мови. Вона є невичерпним джерелом збагачення мовостилю письменників та поетів. Зв'язок між різними суспільними прошарками взаємний, а тому літературна мова активно проникає у говори, причому найактивнішою у цьому процесі взаємодії є молодь.

Ось чому на певному етапі історичного розвитку літературна мова стає окремим утворенням, яке максимально відділяється від мови-джерела. Мова загалом, і літературна мова зокрема – це складне духовне явище, *«дзеркало історично-культурного розвою нації»* [1], *«витвір людського духа, й без людей мова немислима!»* [5, 17] [*розріджений шриффт мій – Г.С.*]. Мова живе лише тоді, коли її вживають, а оскільки носії мови – це люди різних соціальних прошарків, які мають притаманні лише їм здібності, уподобання, таланти, нахили, що вдосконалюються впродовж усього життя, адже люди зростають фахово, набувають певного досвіду, то вони як носії мови, якою послуговуються в усіх сферах свого життя, змінюють і розвивають її. Мова, як і будь-яке «соціально-психічне явище» (за Р. Смаль-Стоцьким), постійно видозмінюється, а ці зміни і є запорукою розвитку як самої мови, так і народу (її носія). Проте, незважаючи на всі зміни, що відбуваються в суспільно-політичному житті народу, мова в окремі періоди свого розвитку підпорядковується певним правилам і законам, які ми називаємо граматикую і які діють «не тому, що їх граматики установили, а тому, що установила їх сама мова. Вирішне у цих питаннях є *вживання»* [5, 17].

У період світової війни, революції та відновлення української державності українці різних частин України разом жили і працювали, говорили і писали українською, вчилися в українських народних школах і університетах, видавали часописи, влаштовували концерти. Усю цю роботу очолювала інтелігенція

Наддніпрянщини, Галичини і Буковини – народні вчителі, професори гімназій, політичні діячі, священники, кооператори, землеміри, лікарі й ін. Спільна творча й натхненна праця заради щасливого майбутнього дала «глибоке почуття національної спільноти, почуття спільної літературної мови» [5, 35]. У процесах розвитку мови було багато прогалин, зокрема бракувало термінів «у науці, в мистецтві, в літературі, в державно-адміністративному житті, у праві та війську. Отже *наступає період гарячкової праці інтелігенції* [...] Воля до політичної самостійності [...], до власної *державности витворює осередки-столиці*, витворює *парламентарне й політичне життя, пресу* – і це є водночас ті чинники, що протягом місяців витворюють із окремих [...] мов поневолених народів – цілком *розвинені літературні мови відроджених народів і держав*» [5, 35] [*розріджений шрифт мій – Г.С.*]. Отож, палке бажання мати самостійну державу сприяло розвитку власної літературної – державної мови.

У Галичині, де не було жорстких цензурних обмежень щодо вживання української мови, вона (мова) стала знаряддям публічного життя і почала помітно оживати й розвиватися. Однак цей розвиток, як зауважує Левко Ромен, «довго був без єдиної соборницької коректи, що й призвело до певного відхилення, до «західнього», сказати б, «варіанту» єдиної соборної літературної мови» [2, 19]. Українська мова Галичини зазнала чималого впливу «язичія», а також мови польської, особливо щодо синтаксично-стилістичних конструкцій речення. «Мова в наших заходян у своїй вимові була «зукраїнізована», а це також мало вплив на створення «високого штилю» саме на підставі цієї мови. [...] Щоб відхилити можливі закиди, чому одна, мовляв, говірка накладає іншим усі свої правила і норми, слід звернути увагу на те, що *наша літературна мова теж є і вислідом деякого компромісу між наддніпрянцями і наддністрянцями*» [2, 18–19].

Отож, *літературна мова* – це ніби результат взаємодії всіх говірок нашого народу, що не нехтував своєю мовою, а зберігав кращі й високі зразки своєї творчості рідною мовою у фольклорі, який згодом і став взірцем для свідомого наслідування та створення на його основі нових зразків художньої творчості українськими письменниками.

Спільна літературна мова є репрезентанткою і еманациєю всіх мовних особливостей загальнонародної мови, водночас вона помітно впливає на нівелювання різниць у говорах. *Соціальні діалекти, територіальні говори й літературна мова* – це результат двох основних законів, що діють у кожній мові в процесі її історичного розвитку: з одного боку (перший закон) – це бажання виявити свою особливість, «*гін до різничкування мови*», а звідси різноманітність мови, а з іншого (другий закон) – процес об'єднання мовних ресурсів в одну систему, «*гін до її сполучення*», тобто створення єдиної для усього народу літературної мови.

Українська мова у післявоєнний період (1914 – 1918 рр.) зазнала такого «*велетенського скоку*» в своєму розвитку, якого не було в жодній з сучасних європейських мов. Отримання власної державності, небувалий розвиток економічного, політичного, технічно-виробничого, наукового колективного національного життя, а також активна діяльність українських письменників, – усе це викликало «раптове *прискорення в досьогочасному незвичайно умірковано-еволюційному розвитку української літературної мови*. І ось у ній почали схрищуватися найрізніші напрямні, найрізніші розвиткові тенденції – вислід багатьох чинників, що їм підпадає в своєму розвитку всяка літературна мова. Назвемо деякі головніші з них: а) велике географічно-діалектичне зрізничкування української мови, б) чотири культурно-історичні центри (наддніпрянський, галицький, буковинський й останньо: закарпатський), в) чужі впливи (деякі з них свідомо й насильно введені) і ін.» [3, 3].

Ось чому перед українським мовознавством початку ХХ ст. так гостро стояла проблема створення норми, того практично-мовного закону, який би, з одного боку, підтримував позитивні тенденції у розвитку мови, а з іншого – протидіяв негативним. Саме тому науковці, учителі, письменники, громадсько-політичні діячі й ін., що жили і творили на межі ХІХ – ХХ ст., закликали використовувати українську мову в усіх ділянках мововжитку і тим самим сприяти її розвитку та популяризації.

Завершити нашу наукову розвідку хочеться словами Я. Рудницького, що звучали й продовжують звучати актуально: «*Українська літературна мова – назверхній виразник творчих психофізичних сил української Нації живе й далі розвивається, глибоко запусивши коріння в народній ґрунт*» [4, 110].

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесса Ол. Погляд на історію української мови: інавгураційний виклад, виголошений в Українському В. Університеті і Празі дня 23. жовтня. 1921 / Олександр Колесса. – Прага : Державна друкарня в Празі, 1924. – 43 с.
2. Ромен Л. Дещо про намул «язичя» / Левко Ромен // Рідна школа. – Ч. 1 (29), січень, 1959. – Рік V. – С. 17 – 19.
3. Рудницький Я. Як говорити по-літературному / Ярослав Рудницький. – Другий наклад. Друковано в друкарні Й. Шмідбергера. – Прага [б.р.]. – 64 с.
4. Рудницький Я. Українська мова та її говори / Ярослав Рудницький. – Третє справлене й поширене видання / Ярослав Рудницький. – Вінніпег: Накладом Товариства Плекання Рідної Мови, 1965. – 116 с.
5. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні / Роман Смаль-Стоцький. – Друге поширене видання. – Нью-Йорк–Торонто–Сідней–Париж, 1969. – 318 с.

В статье раскрыто содержание понятия «литературный язык» в концепции Р. Смал-Стоцкого; изложена позиция учёного относительно роли социального фактора в становлении и развитии украинского языка, язык проанализирован как «социально-психическое явление», которое постоянно видоизменяется, а эти изменения являются залогом развития как самого языка, так и народа (её носителя); дана характеристика историческим условиям регионального функционирования украинского языка в конце XIX – начале XX в.

Ключевые слова: язык, литературный язык, интеллигенция, социальная группа, Галичина.

In this article there is revealed the concept of «literary language» the concept of R. Smal-Stocky; scientist highlighted position on the role of social factors in the development of Ukrainian language, analyzed language as «social-psychological phenomenon» that constantly changes and these changes are the key to development both the language and the people (of the carrier); the author determined historical conditions of regional functioning of the Ukrainian language in the late XIX – early XX century.

Keywords: language, literary language, intelligence, social group, Galicia.

УДК 811.161.2 (045)

І.В.Григоренко

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ ЛИСТУВАННЯ ПАНАСА МИРНОГО

У статті на матеріалі приватного листування Панаса Мирного проаналізовано деякі особливості становлення та функціонування української літературної мови в Україні у другій половині XIX століття.

Ключові слова: українська мова, епістолярій, Панас Мирний.

Українська мова пройшла тривалий тернистий шлях до статусу національної та державної. Особливо активно становлення та розвиток нової української літературної мови відбувалося у XIX столітті, зокрема у його другій половині. Саме в цей час розпочали творчу діяльність багато видатних поетів і письменників, на плечі яких лягла справа утвердження та збереження української мови як літературної, а значить і національної. Серед таких письменників можемо назвати Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка, Тараса Шевченка, Івана Нечуя-Левицького, Лесю Українку, Павла Грабовського, Бориса Грінченка, Олену Пчілку, Івана Франка, Ольгу Кобилянську, Михайла Коцюбинського та багатьох-багатьох інших. Значно турбувало питання використання української мови в усіх сферах суспільного життя і Панаса Яковича Рудченка, чиновника імперського уряду та водночас українського письменника-демократа Панаса Мирного.

Болючі проблеми літературного та соціально-культурного життя в Україні кінця XIX – початку XX ст., у тому числі і мовне питання, відображено у приватному листуванні письменника. Тому *метою статті* є з'ясування основних проблем функціонування у другій половині XIX століття української мови як літературної та національної на матеріалі епістолярної спадщини Панаса Мирного.

Стурбованість загальною безвихіддю і занепадницьким світовідчуттям, що панувало на той час у суспільстві, простежується у листах письменника. Деяким його епістолам властива історіософічність, у них відчувається мотив суму та глибокого переживання за долю рідного народу, позбавленого права на національну окремішність, культурне самовизначення. Великого значення у національному поступі українців митець надавав літературі. Він писав: “... поглядаючи на прошле народів, на його історію, ми бачимо в цьому вільнолюбивому потоці, що мова, слово займало... чи не перше місце”, а з “появою літературного... талану тільки починається те, що зовуть... “народным самосознанием” [8, 352-353].

Панас Мирний вважав, що лише невпинна робота кожного, прагнення прислужитися своєму народові зможе змінити культурне становище українців, допомогти вибороти право на власну мову, літературу, тому головне – “...більш діла, справжнього діла, охоти роботи чи самої роботи, а не пустодзвонного краснобайства” [8, 352].

Листування Панаса Мирного ілюструє умови діяльності української інтелігенції того часу, даючи дослідникам можливість інтроспективного аналізу культурної атмосфери кінця XIX – початку XX століття. Розквіт творчої та громадської діяльності Панаса Мирного припав на той період, коли українське суспільство в Російській імперії опинилося у дуже складній ситуації: Валуєвський циркуляр та Емський указ практично звели нанівець можливості легального функціонування українського національного руху. Українська мова зберігалася тільки в усному мовленні, а за умов урядових заборон і переслідувань процес становлення літературної мови ускладнився ще більше. М. Грушевський писав: “Мова вирішила долю українського відродження, відновивши розірваний зв’язок між інтелігенцією і народом” [3].

В атмосфері всеохопної русифікації, під тягарем царської цензури Панас Мирний як український письменник особливо гостро переживав “мовне питання”. У листі до Олександра Огоновського Панас Мирний називає Україну кінця XIX – початку XX століття стороною, “де рідна мова сливе незвичайною – мужичою, де уряд вибавляє її, як отруту, з народного життя, як припону розвою – не дає їй вимахати дужії